

महिला सक्षमीकरण

डॉ. प्रज्ञा एस. जुनघरे

गृह—अर्थशास्त्र विभाग

एफ.ई.एस. गर्ल्स कॉलेज, चंद्रपूर

Communicated :20.02.2022

Revision : 15.03.2022

Published: 30.03.2022

Accepted :25.03.2022

सारांश :

देशाच्या आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक स्तर उंचावण्याच्या दृष्टीकोणातून महिलांचे सक्षमीकरण होणे अतिशय आवश्यक आहे. तसेच महिलांना रोजगार विषयक योजनांची माहिती असणे सुद्धा महत्वाचे आहे. जेणेकरून महिला सामुहिकपणे व सर्वांगीण उन्नतीच्या समान विचाराने क्रियाशील राहातील. महिलांचा जीवनस्तर उंचावण्यासाठी त्यांना शिक्षण घेणे आवश्यक आहे. शिक्षणामुळे महिला स्वयंरोजगार तसेच सरकारच्या योजना समजू शकतात. स्वयंरोजगारामुळे आर्थिक सक्षमीकरण होते. एकंदरीत महिलांचे अधिकारपूर्ती व सक्षमीकरणासाठी शाश्वत आर्थिक, सामाजिक व राजकीय अधिकार उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे.

शासकीय योजनांद्वारे महिलांचा विकास तर घडून येतोच शिवाय राष्ट्राची प्रगती सुद्धा घडून येते. आजच्या खाजगीकरण, उदारीकरण व जागतिकीकरणाच्या युगात व्यापार, उद्योग व स्वयंरोजगारामुळे महिलांच्या सक्षमीकरणाला योग्य हातभार लागत आहे. विशेष म्हणजे यासाठी केंद्र, राज्य व सहकारी बँका वित्त पुरवठाकरून महिला सक्षमीकरणाची प्रक्रिया जल गतीने पार पाडत आहेत. आज आर्थिक बाबींचा विचार केल्यास खऱ्या अर्थाने योजनांची गरज आहे असे वाटते. जेव्हा या योजनांची अंमलबजावणी प्रत्यक्षात येईल तेव्हाच स्त्री आर्थिक बाबतीत सक्षम होईल, तिच्या गरजा पूर्ण होऊन राहणीमानाचा दर्जा, विचारधारणा यात अपेक्षित बदल घडून येईल.

बीजशब्द : सक्षमीकरण – सबलीकरण, शाश्वत— कायमपणा, टिकाऊपणा

प्रस्तावना :

देशाच्या आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक स्तर उंचावण्याच्या दृष्टीकोणातून महिलांचे सक्षमीकरण होणे आवश्यक आहे. जोपर्यंत आर्थिक बाबींचे नियंत्रण हातात येत नाही, तोपर्यंत महिलांना त्यांच्या कल्याणासाठी होणाऱ्या विविध उपक्रमांना बळ प्राप्त होणार नाही. हे बळ प्राप्त होण्यासाठी महिलांना रोजगार विषयक योजनांची माहिती असणे आवश्यक आहे. रोजगाराद्वारे महिलांचे सबलीकरण होणे म्हणजे शक्तीमान होणे. महिला सबलीकरण ही अशी प्रक्रिया आहे की, ज्याद्वारे महिला सामुहिकपणे व सर्वांगीण उन्नतीच्या समान विचाराने क्रियाशील राहातात. पूर्वापार चालत आलेल्या रूढी व परंपरांच्या जोखडाखाली दबलेली महिला नेहमीच साधन संपत्तीपासून वंचित राहिलेली आहे.

महिलांचा जीवनस्तर उंचावण्यासाठी त्यांना शिक्षणाचे महत्व कळावे, त्यांच्या कुटूंबाचा सर्वांगीण विकास व्हावा तसेच त्यांच्यासाठी असलेल्या शासनाच्या स्वयंरोजगार योजनांची माहिती व्हावी, तसेच या विविध योजनांचा लाभ त्यांना मिळावा, शासनाच्या रोजगार योजनांच्या माध्यमातून स्त्री आर्थिकदृष्ट्या सक्षम होणे आवश्यक आहे. त्यामुळे महिलांना एक यशाचे, स्वावलंबनाचे दालन मिळू शकते.

केंद्रीय महिला व बालकल्याण मंत्रालयातर्फे महिला धोरण जाहीर केले जाते. गेल्या वीस वर्षांम महिलांचा स्वतःकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन व जीवनाकडूनच्या अपेक्षा बदललेल्या आहेत. त्यामुळे अशा नव्या धोरणांची आवश्यकता आहे. कल्याणकारी योजनांचा लाभार्थी एवढ्यापूरत्या संकुचित दृष्टीने महिलांकडे न पाहता त्यांना अधिकार प्रदान करून राष्ट्राच्या विकासात महिलांना बरोबरीचा हिस्सेदार म्हणून सहभागी करून घेणे आवश्यक आहे. ज्या समाजात महिला पूर्ण क्षमतेने जीवनाच्या विविध अंगांच्या विकासात व सामाजिक बदलाच्या प्रक्रियेत योगदान देऊ शकतील, अशा समाजाची उभारणी करणे हे ध्येय असेल. एकंदरीत महिलांचे अधिकारपूर्ती व सक्षमीकरणासाठी शाश्वत आर्थिक, सामाजिक व राजकीय अधिकार उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे.

नविन धोरणाची गरज:—

(१) २००१ पासून महिलांचा स्वतःकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन आणि जीवनाकडून त्यांच्या अपेक्षा बदलल्या आहेत.

(२) गेल्या १५ वर्षांच्या विकासामुळे महिलांसाठी अनोख्या संधी आणि आव्हाने निर्माण झाली आहेत.

(३)समाजातील महिलांची भूमिका बदलत आहे आता त्या कल्याणकारी लाभांच्या प्राप्तकर्त्या ऐवजी देशाच्या विकासात समान योगदान देणारी बनत आहे.

महिलांच्या विकासाकरीता सरकारी योजना:-

राज्यसरकारच्या विविध योजना:- १९१९ साली महाराष्ट्र राज्य व इतर मागासवर्गीय वित्त आणि विकास महामंडळ स्थापन झाले. वित्तपुरवठा कमी व्याजदरामुळे करणे हे या संस्थेचे मुख्य उद्दीष्ट आहे, हे साध्य करण्यासाठी व महिलांच्या विकासासाठी खालील योजना कार्यान्वित केल्या जातात.

१. **महाराष्ट्रीय महामंडळाची योजना:-** राष्ट्रीय मागासवर्ग व वित्त विकास महामंडळ नवी दिल्लीच्या वाहिनीकृत यंत्रणा म्हणून महामंडळ कार्य करते. या महामंडळामार्फत राष्ट्रीय महामंडळाचे मुदती कर्ज, स्वर्णिमा, शैक्षणिक कर्ज योजना, स्वयंसक्षम योजना, सूक्ष्म पतपुरवठा व महिला समृद्धी या योजना राबविण्यात येतात. महामंडळात राज्यशासनाने दिलेल्या ठोक हमीच्या पोटी राष्ट्रीय महामंडळाकडून अल्प व्याजदाराने कर्जपुरवडा करण्यात येतो. या योजनांचे स्वरूप पुढील प्रमाणे आहे.

२. **मुदती कर्ज योजना :-** या योजनेअंतर्गत महिलांना ३ लाख प्रकल्प मर्यादेपर्यंत कर्जपुरवठा करण्यात येतो. व्याजाचा दर ६ टक्के असून परतफेड ५ वर्षात करण्याची असते.

३. **स्वर्णिमा योजना:-** रू. ५०,०००/- या प्रकल्प मर्यादेपर्यंत महिलांना विकासाकरीता ४ टक्के व्याजाने कर्ज मंजूर करण्यात येते व परतफेडीचा कालावधी ७ वर्षांचा असतो.

४. **शैक्षणिक कर्ज योजना:-** या योजनेअंतर्गत व्यावसायिक पदवी अभ्यासक्रमात प्रवेश घेतलेल्या महिलांना प्रतिवर्षी जास्तीतजास्त १,२५,०००/- रू. कर्ज मंजूर करण्यात येते. व्याजाचा दर ४ टक्के असून परतफेड शिक्षण पूर्ण झाल्यावर करता येते.

५. **सूक्ष्म पतपुरवठा योजना:-** या योजनेअंतर्गत अशासकीय संस्था मार्फत स्वयंसहायता गटातून कर्ज पुरवठा करण्याची संस्थेला ५ लाखापर्यंत कर्ज मंजूर करण्यात येते. गटाच्या सदस्याला जास्ती जास्त रू. २०,०००/- या मर्यादेपर्यंत कर्ज मंजूर करण्यात येते. ९ टक्के व्याजाने परतफेड २ वर्षात करावयाची असते.

६. **स्वयंसक्षम कर्ज योजना:-** या योजनेअंतर्गत व्यावसायिक शिक्षण घेतलेल्या व्यक्तींना कर्ज देण्यात येते. या योजनेची प्रकल्प मर्यादा रू. ५ लाख असून राष्ट्रीय विकास महामंडळाचा ९० टक्के वाटा असतो. या योजनेअंतर्गत महिलांना स्वयंरोजगार करता येते.

७. **महिला समृद्धी योजना :-** या योजने अंतर्गत ग्रामीण व शहरी भागातील महिलांना सरळ अथवा स्वयंसहायता बचत गटाच्या माध्यमातून रू. ५ लाखापर्यंत कर्ज मंजूर करण्यात येते. एका बचतगटामधील जास्तीत जास्त २० महिलांना प्रत्येकी रू. २५,०००/- इतके कर्ज ४ टक्के व्याजदाराने देण्यात येते. परतफेडीचा कालावधी ५ वर्षांचा असतो. याबरोबर प्रशिक्षण योजना, पणन संयोजन इत्यादी योजना कार्यान्वित केल्या जातात.

केंद्रसरकारच्या विविध योजना:-

राज्यसरकार प्रमाणेच केंद्रसरकार स्त्रियांना आत्मनिर्भर करण्यासाठी विविध योजना कार्यान्वित करित असते आणि या मार्फत महिलांचा विकास करणे हे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले आहे. गृहअर्थशास्त्रांतर्गत येणाऱ्या विविध गुणांचा विकास करण्यासाठी विविध योजनांच्या माध्यमातून महिलांचा विकास करणे, त्यांना अर्थसहाय्य करणे हे धोरण राबविण्यात येते.

१. **महिलांच्या स्वयंसहाय्यता गटांना कमी दरात कर्ज पुरवठा देणे :-** या योजनेचा शुभारंभ राष्ट्रपती प्रतिभाताई पाटील यांच्या शुभहस्ते १० ऑक्टोबर २००८ रोजी संपन्न झाला. हे कर्ज रू. २५,०००/- ते २,००,०००/- पर्यंत असते, कर्जफेडीची मुदत ३ वर्षांपर्यंत असते. कमी व्याजदाराने कर्ज उपलब्ध झाल्यास स्त्रियांना आर्थिक दृष्ट्या निर्भर होण्यास निश्चितपणे मदत होईल व विविध स्वयंरोजगाराच्या संधी प्राप्त होतील.

२. **ग्रामीण रोजगार हमी योजना:-** ग्रामीण महिलांना रोजगार उपलब्ध करून देऊन अर्थसहाय्य करणे, प्रत्येकीला मजुरी देणे, कामाच्या ठिकाणी लहान मुलांसाठी दाई, पाळणाघर, आरोग्य सुविधा इत्यादी व्यवस्था करणे, अशा विविध माध्यमातून घरातील प्रत्येक स्त्रीला रोजगाराच्या संधी प्राप्त होऊ शकतात.

३. **पंतप्रधान योजना:-** आपल्या राष्ट्राच्या आर्थिक विकासासाठी या योजनेची कार्यवाही केली जाते आणि योग्य अशा प्रशिक्षणाने सुपत गुणांची जाणीव करून देता येते व उद्योजकांचा प्रभाव वाढविता येतो. या योजनेअंतर्गत विविध प्रशिक्षण कार्यक्रम कार्यान्वित केले जातात. महिलांसाठी गृहअर्थशास्त्रांतर्गत बँकाच्या कर्ज योजने खालील स्वयंरोजगाराच्या संधी महिलांचे स्वागत करित आहेत. या योजनेतून महिलांना अर्थसहाय्य मिळून त्या स्वावलंबी बनू शकतात.

४. **माहिती केंद्र :-** आजच्या काळात घरबसल्या विविध माहिती देणारे केंद्रे चालविण्याची मोठी संधी महिला बचत गटांना किंवा स्वतंत्र महिलेला उपलब्ध झालेली आहे. शेतकऱ्यांसाठी या योजना, अनुदाने, कर्ज योजना,

बाजारभाव इत्यादी सर्व प्रकारची माहिती देणारी केंद्रे बचतगटाच्या माध्यमातून चालविता येतील. या माध्यमातून माती परीक्षण, घरे रंगविणे, महिलांसाठी ट्रेनिंग सेंटर चालविणे, शिवणकामाची कंत्राटे घेणे, हस्तकालांच्या वस्तू तयार करणे, नर्सरी चालविणे, शेतीची अवजारे व भांडी भाड्याने देणे, रेशीम उत्पादन, सेंद्रीय खते तयार करणे, गांडूळ पाळणातून खत निर्माती, विम्यांची कामे करणे, पत्रावळी तयार करणे, बायोडिझल तयार करणे, कौटूंबिक सल्ला केंद्र, सुचक मंडळ चालविणे, बायोगॅस प्रकल्प, फुलांचे गुच्छ तयार करणे, वाती व पूजेचे सामान तयार करणे इत्यादी.

५. शासकीय महिला वसतीगृहे:— या योजनेत १६ ते वर्षे वयापर्यंतच्या निराधार, निराश्रीत व परित्यक्ता, कुमारी माता, संकटग्रस्त व अत्याचाराला बळी पडलेल्या महिलांना आश्रय संरक्षण, मुलभूत सुविधा पुरविणे, त्यांचे विवाह आणि नोकरी व्यवसाय या मार्गाने पुनर्वसन केले जाते. शासनामार्फत १६ जिल्ह्यात २० महिला वसतीगृहे कार्यरत आहेत. गरजू महिलेने स्वेच्छेने वसतीगृहात प्रवेश घेतल्यास २५०/- रू. व तिच्यावर अवलंबून असलेल्या पहिल्या बालकास १५०/- रू. व दुसऱ्या बालकास १००/- रू. अनुदान देण्यात येते.

६. महिला संरक्षण गृहे:— वेश्या व्यवसायातून पोलीसांनी सुटका केलेल्या महिलांना व स्वच्छेने दाखल होणाऱ्या महिलांना संरक्षण देऊन पुनर्वसन करण्याकरीता शासनातर्फे संरक्षणगृहे चालविण्यात येतात. यात महिलांना अन्न, वस्त्री, निवारा, वैद्यकिय सोयी पुरवून त्यांना व्यवसाय, रोजगार, नोरकी, विवाह या सारख्या मार्गांचा अवलंब करून त्यांचे पुनर्वसन करण्यात येते.

७. व्यावसायिक प्रशिक्षणासाठी मुलींना विद्यावेतन:— आर्थिकदृष्ट्या मागास कुटुंबातील दहावीपास झालेल्या मुलींना शासनमान्य केंद्रातून पॅकींग, टेलिफोन ऑपरेटर, टंकलेखन, संगणक, नर्सिंग आय.टी.आय. मधील प्रशिक्षण घेऊन शैक्षणिक दृष्ट्या स्वतःचे पुनर्वसन करण्यासाठी दरमहा १००/- रू. विद्यावेतन देण्यात येते.

८. स्वयंरोजगारासाठी महिलांना व्यक्तिगत अनुदान:— निराधार, परित्यक्ता, विधवा नैतिक दृष्ट्या संकटात सापडलेल्या आर्थिक दृष्ट्या मागास महिलेस स्वतःच्या कुटुंबास आर्थिक, हातभार लावण्यासाठी खाद्यपदार्थ बनवून विकणे, फळे भाजीपाला विक्री इत्यादी छोटे व्यवसाय करण्यासाठी ५००/- रू. अनुदान एकदाच देण्यात येते.

९. महिला मंडळांना सहायक अनुदान:— आर्थिक दृष्ट्या मागास कुटुंबातील महिलेस टंकलेखन, भरतकाम, खाद्यपदार्थ बनविणे, टि.व्ही. दुरूस्ती, संगणक प्रशिक्षण,

शिवणकाम इत्यादी व्यावसायिक प्रशिक्षण नोंदणी करून महिलामंडळा मार्फत व महिला प्रशिक्षण केंद्राद्वारे दिल्या जाते. यासाठी महिला मंडळांना वार्षिक ४३,०००/- रू. अनुदान देण्यात येते व महिलेस प्रशिक्षण काळात दरमहा ७५/- रू. विद्यावेतन देण्यात येते.

१०. आधारगृहे सुधारित माहेर योजना:— १६ ते ६० वर्षे वयापर्यंतच्या निराधार निराश्रीत कुमारीमाता, संकटग्रस्त व अत्याचाराला बळी पडलेल्या परित्यक्ता महिलांना आश्रय संरक्षण व मुलभूत सुविधा पुरवून त्यांचे पुनर्वसन करण्यासाठी स्वयंसेवी संस्था मार्फत आधारगृहे चालविली जातात. या योजने अंतर्गत महिलेस दरमहा २५०/- रू. अनुदान देण्यात येते. शासनाकडून स्वयंसेवी संस्थेस प्रत्येक महिलेच्यापालन पोषणासाठी दरमहा ७५०/- रू. अनुदान देण्यात येते. राज्यात सहा जिल्ह्यात ९ संस्था कार्यरत आहेत.

११. अनाथ मुलींच्या विवाहासाठी अर्थसहाय:— शासकीय व स्वयंसेवी संस्थांची आधारगृहे, महिला वसतीगृहे व सुधारित माहेर योजने अंतर्गत असलेल्या संस्था संरक्षण, गुन्हे अल्पमुदती निवासगृहे, शासनमान्य अनुदानित बालगृहे या सर्व संस्थामधील अनाथ मुलींच्या विवाहासाठी १५,०००/- रू. अनुदान शासनामार्फत दिले जातात. त्यापैकी १०,०००/- रू. राष्ट्रीयकृत बँकेत गुंविण्यात येतात व ५,०००/- रू. रूपांचे संसारोपयागी साहित्या देण्यात येते.

१२. निराश्रित विधवांच्या मुलींसाठी विवाह अनुदान:— शासनामार्फत २०००/- रू. अनुदान देण्यात येते. यासाठी विवाहसमयी मुलीचे वय १८ वर्ष व मुलाचे वय २१ वर्षे पूर्ण झालेले असावे.

१३. बहुउद्देशीय महिला केंद्र:— महिलांशी खुल्या वातावरणात विचारांचे आदानप्रदान करणे, वाचनालये, महिलांना केंद्रशासन व राज्य शासनाच्या विविध योजना व उपक्रम कायदेविषयक मार्गदर्शक माहिती देणे, शिक्षण व्यावसायिक प्रशिक्षण निवडण्यासाठी मार्गदर्शन करणे, आपदाग्रस्त महिलांना आधार देणे, अशा सेवा या केंद्रातून दिल्या जातात. याकरीता ४१,१००/- रू. अनुदान देण्यात येते.

१४. हुंडा दक्षता समिती:— हुंडा पध्दतीस आळा घालण्यासाठी प्रत्येक जिल्हयामध्ये जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली सदर समिती कार्यरत असून चर्चासत्रे, शिबिरे यातून प्रार केला जातो. यासाठी समितीला दरवर्षी ८,३००/- रू. अनुदान दिले जाते.

१५. कामधेनू योजना:— गरजू महिलांना घरच्या घरी काम मिळून त्या आर्थिक दृष्ट्या स्वावलंबी होण्यासाठी सर्व

शासकीय व निमशासकीय संस्थांना लागणाऱ्या वस्तु निर्मितीचे ५० टक्के काम नोंदणीकृत महिला संस्थांना देण्यात येते.

१६. महिलांकरीता समुपदेशन केंद्रः- सामाजिक व नैतिक संबंधात सापडलेल्या महिलांना आश्रम देवून सल्ला व मार्गदर्शन करणे, तसेच हेल्पलाईन सुविधा पुरविण्याचे काम या केंद्रामार्फत केल्या जाते. या केंद्राला दरवर्षी २,३०,६६०/- रूपयाचे अनुदान देण्यात येते. २००६-०७ या वर्षात नविन १० महिला समुपदेशन केंद्रे स्वयंसेवी संस्थामार्फत चालविण्यास शासनाने मान्यता दिली आहे. ही केंद्रे राज्यात टाटा सामाजिक विज्ञान केंद्र, मुंबई मार्फत कार्यरत आहेत.

१७. महिला आर्थिक विकास महामंडळेः- दिनांक २४ फेब्रुवारी १९७५ रोजी या महामंडळाची स्थापना झाली. केंद्र व राज्य शासनाच्या विविध विकासात्मक योजनांकरीता शिखर संस्था म्हणून हे महामंडळ कार्य करते. महिलांच्या क्षमतावृद्धी प्रशिक्षण, कौशल्यबुद्धी शिक्षण व्यवसाय, शेती वरील आधारीत प्रशिक्षण, स्वयंसहायता बचत गट, महिला उद्योजकता असे कार्य हा महिला आर्थिक विकासमंडळा मार्फत केल्या जाते. स्वयंसहायता बचतगटातर्फे रमाई महिला सक्षमीकरण योजना, आदिवासी विकास योजना, स्वयंसिद्ध, तेजस्वनी आदी योजना राबविल्या जातात.

१८. महिला व बालकल्याण समितीः- सर्व जिल्हा परिषदेमध्ये महिला व बालकांच्या सर्वांगीण विकासासाठी ही समिती स्थापण्यात आली आहे. समितीद्वारे ४१ प्रकारच्या महिला व बालकल्याण योजना राबविल्या जातात. ५ ते १० टक्के निधी जिल्हापरिषद खर्च करते व उर्वरित निधी शासन पुरविते. वैयक्तिक लाभाच्या २४ योजना राबविल्या जातात.

१९. जिजामाता महिला आधार विमा योजनाः- १ मे १९९९ या महाराष्ट्र दिनापासून जिजामाता महिला आधार विमा योजना राज्यात राबविण्यात येते. या योजनेअंतर्गत २१ ते ७० वयोगटातील कुटूंबप्रमुखाचे अपघाती निधन झाल्यास २५ हजार एकरकमी अर्थसहाय्य नॅशनल विमा कंपनीकडून पत्नीला किंवा मुलीला देण्यात येते.

२०. बालिका समृद्धी योजनाः- १५ ऑगस्ट १९९७ नंतर जन्मलेल्या मुलींसाठी बालिका समृद्धी ही केंद्र पुरस्कृत योजना राबविण्यात येते. कुटूंबातील जास्तीत जास्त दोनच मुलींना अर्थसहाय्य दिल्या जाते.

२१. सुवर्ण जयंती शहरी रोजगार योजनाः- या योजनेत शहरी बेरोजगार किंवा अर्थी बेरोजगार गरीब यांना स्वयंरोजगारासाठी प्रोत्साहन देउन लाभदायी रोजगार पुरविण्याचा प्रयत्न केला जातो. या योजनेत दोन विशेष

योजनांचा अंतर्भाव आहे. त्या लाभदायी रोजगार पुरविण्याचा प्रयत्न केला जातो. या योजनेत दोन विशेष योजनांचा अंतर्भाव आहे. त्या म्हणजे (१) शहरी स्वयंरोजगार कार्यक्रम (२) शहरी मजुरी रोजगार कार्यक्रम महिलांचे आरोग्य सुधारण्यासाठी मातृत्व अनुदान योजना, सावित्रीबाई फुले कल्याण योजना, खाजगी स्त्री रोग तज्ञांच्या सेवा इत्यादी योजना राबविल्या जात आहेत.

शासकीय योजनांद्वारे महिलांचा विकास तर घडून येतोच शिवाय राष्ट्राची प्रगती सुध्दा घडूनयेते. आजच्या खाजगीकरण, उदारीकरण व जागतिकीकरणाच्या युगात व्यापार, उद्योग व स्वयंरोजगारामुळे महिलांच्या सक्षमीकरणाला योग्य हातभार लागत आहे. विशेष म्हणजे यासाठी केंद्र, राज्य व सहकारी बँका वित्त पुरवठाकरून महिला सक्षमीकरणाची प्रक्रिया जल गतीने पार पाडत आहेत. आज आर्थिक बाबींचा विचार केल्यास खऱ्या अर्थाने योजनांची गरज आहे असे वाटते. जेव्हा या योजनांची अंमलबजावणी प्रत्यक्षात येईल तेव्हाच स्त्री आर्थिक बाबतीत सक्षम होईल, तिच्या गरजा पूर्ण होऊन राहणीमानाचा दर्जा, विचारधारणा यात अपेक्षित बदल घडून येईल.

संदर्भ :

भारतीय स्त्री —प्रा. सौ. अनुराधा गरवं
भारतीय समजातीय स्त्रियांचे स्थान—उमा वडसे
भारतीय स्त्रीजीवन—गीता सान